

SLAVONIJA NAKON OSMAN. VLADAV. I USPOS. VOJNO KOMOR. DOMINIJA

Sažetci i inserti prema knjizi „Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698.g. od dr. Ive Mažurana

JAZU, Osijek, 1988.g. p. 40., izradio Dragan Milošević

Počevši od Vukovara i Osijeka do Đakova, Valpova, Našica, Orahovice, Voćina, Virovitice, Sirača, Požege, Cernika i Pakraca svu vlast imali su carski generali i njima podređeni niži vojni zapovjednici pod nadzorom Bečke komore iz Beča. U vrtlogu rata ti su krajevi pretvoreni u zastrašujuću pustoš a stotine sela i naselja zbrisano je s lica zemlje. Zajedno s njima nestalo je i stanovništvo, koje je u to vrijeme jedva činilo četvrtinu ukupnog broja stanovnika uoči vojne velikog vezira Kara Mustafe paše na Beč. 1863. godine.

Ponesen uspjesima svoga oružja, nije o tome imao određen stav ni Bečki dvor, premda je jasno da se on olako neće odreći novo osvojenih prostora i prepustiti upravljanje matičnim zemljama, odnosno Mađarskoj i Hrvatskoj u njegovo ime. ...

U sjeni i pod dojmom Draškovićeve smrti poslanici su prihvatili i ozakonili prijedloge koji su utrli put uvođenju centralističke i apsolutističke vladavine, a priključenje novoosvojenih krajeva Hrvatskoj odgodili gotovo dva stoljeća.

Na izmaku zime, 24. veljače 1688., obavijestio je Luka Ibrišimović iz Požege biskupa Aleksandra Mikulića da se nalaze u životnoj opasnosti, jer se neprijatelj okuplja i sve većem broju u Gradiški i svim silama radi na tome da iz Požege i okolice protjera carsku i kršćanski svijet, jer njemu ne preostaje dugo da se preda Turcima ili sklapa od gladi, jer već je oko dvije tisuće koji su u ropstvu.

... Nerazuman postupak generala Caprare, piše N. Erdödy istom Biskupu, da rušenje tvrđava ne znači zapriječiti nego olakšati Turcima da mogu harati i odvoditi narod u roblje. Tako su Turci nakon rušenja Cerničke tvrđave spalili Cernik (Starine JAZU 30,p.81.).

Ipak, unatoč brojčanoj nadmoći pašine vojske, pođe joj Maksimilijan Badenski u susret 5. rujna kraj Svinjara (danas Davor) i strahovito potuče Turke i zaplijeni 40 zastava, i dalje je osvojio Petrovaradin, Mitrovicu i ostala mjesta u Srijemu te Beograd (Mitbelungen des Krigsarchivis, Wien 1889., T. III.,p. 112 – 115.).

Posljedice ratovanja između Drave i Save bile su upravo katastrofalne. Prema sumarnom popisu iz 1688. u široj okolici Osijeka, Virovitice i Požege bilo je samo 70. naseljenih, a 425 raseljena sela i naselja, od kojih 367 kršćanskih i 85 muslimanskih (T. Smičiklas, o. c. II p. 32. 33.). Rat je ispraznio sve blagajne. Bilo je potrebno provesti popis postojećih i bivših naselja, područja, obrađene i neobrađene površine, oranice, livade, pašnjake, vinograde i šljivike, mlinove i mjesta za pogodne mlinove, prijelaze preko rijeka i voda, šume, bare i ribnjake i njihove nekadašnje vlasnike. Ugovoriti sa stanovništvom godišnji iznos poreza, izdati gruntovnicu, odnosno specifikam clasificationem. Svu zemlju podijeliti na upravna područja (provizorate), koja će voditi svu civilnu upravu i sudovati i osnovati tridesetnice i carinarnice. Za utvrđivanje bivših vlasnika trebalo je osnovati Neokvističku komisiju koja je svaki podnesak trebala pažljivo razmotriti, imajući u vidu interese Dvorske komore. Prodaju dobara trebalo je provesti na temelju procjene dobivene prema rentalu i glavnice ukamaćene sa 5 ili 6 % da bi se utvrdila prodajna cijena. (T. Mayer, Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkezeit, Wien – Leipzig 1911., p. 105. – 120.). ...

Za to vrijeme Turci zaposjedaju istočno i južno od Osijeka i Vukovara cijelo područje Povučje i Pobosuće, a u zapadnoj Slavoniji redom osvajaju Cernik, Gradišku, Pakrac, Bijelu Stijenu, Sirač i približavaju se Požegi. Tada

privremeno preotimaju Orahovicu, ali ih narodna vojska ubrzo protjeruje (Lopašić, o.c., Starine JAZU 30.p.98.).

Neuspjeh Husein – paše pod Osijekom je Turke u napadu, međutim, oni se ograničavaju na učvršćivanje stečenih položaja u Slavoniji. Nasuprot njima, držala je krajiška carska vojska i dalje više manje ključna uporišta, odnosno svu Podravinu od Virovitice do Osijeka, zatim Vukovar, Ilok, Đakovo, Našice i Orahovicu, u Požeškoj kotlini Kaptol i Veliku, a nedaleko od Pakraca Kraljevu Veliku. Vojske Turaka i carske pod vodstvom Maksimilijana Badenskog sukobile su se 18.kolovoza 1691. kod *Slankamena* i u tom strahovitom srazu pogine veliki vezir i 20. tisuća Turaka, a na carskoj strani 3122 mrtva i 4129 ranjenih. Badenski odmah odlazi u Mađarsku i nastavlja ratovanje, dok vojvodi Charlesu du Croyu, banu Nikoli Erdödiyu i pukovniku Makaru je bilo prepušteno protjerivanje Turaka iz Slavonije.

Dvorska komora nije se žurila slati Martina Zemljaka za popis imanja pa je tek došao 1695. godine., osobno u tim prilikama nije imao za sebe ni komadića kruha. Zemljak među ostalim kaže da bi on rado stanovao u Požegi, ali je ona vrlo zabačeno i udaljeno mjesto od glavnih i poštanskih putova, a okolica je puna hajduka.

Isti Zemljak 1697. (3. 3.) izvještava o brojnom stanju vojske u slavonskim mjestima: Zbrojene navedene brojke, bilo je dakle, od Virovitice do Babine Grede ukupno 3385 vojnika, ako se dodaju posade Osijeka i Vukovara bilo je više od 6000 vojnika, što je polugladnom stanovništvu Slavonije bio nepodnošljiv teret. Razložno je jer se opet spremala velika vojna protiv Turaka. Osmansku vojsku osobno su predvodili sultan Sulejman II. i veliki vezir Elmas Mehmed – paša, a carsku vojsku princ Eugen Savojski. Blizu Sente otpočela je u popodnevnim satima 11. rujna 1697. odlučna bitka, u kojoj je princ Eugen porazio osmansku vojsku. Među tisućama poginulih Turaka bio je i veliki vezir Elmas Mehmed – paša. Tim porazom Turaka bilo je jasno da su izgubili prostor između Save, Dunava i Drave. Tada su razbijene iluzije Bečkog dvora da će proširivati vlast i nad Bosnom.

Carskim ukazom od 18. listopada i 7. prosinca 1697. na čelo te komisije za popis, postavljen je vrlo sposoban i odlučan čovjek, *don Ferdinand Carl Caraffa di Stigliano*. Ostali članovi komisije bili su tajnik Dvorske komore *Rudiger Dossvin von Fürstenbursch*, *dvorski savjetnik Andre Treobald von Mayren*, *general Guido von Stahemberg* i *perovođa Johann Georg Strobel von Adelheim*. (*Finanz – u Hofkammerarshiv, Wien, Gräfllich Caraffische Hauptrelation, Fasz. 391, Beilage 1.*).

Tada je počela rasprava o gradnji tvrđava i utvrđenja, oružarna, barutana, vojarni, kolnica, stanova za generale i oficire, jednu milju prostora i nasip umjesto Sulejmanova mosta od Osijeka do Darde, slobodnu krčmariju, mesariju i trgovinu kao u staroj tvrđavi u Gyeru, te plaću topnicima i narodnoj miliciji u gotovome, bili su više nego pretjerani, pa su Caraffa i njegovi suradnici ulagali mnogo truda i umješnosti u pronalaženju rješenja koja bi zadovoljila interese Dvorske komore i Ratnog savjeta.

U navodima vrijednosti iznos od 14 628 forinti samo za miliciju od 6 550 momaka je taj iznos, a godišnje bi trebalo 40 590 forinti. Tome se odlučno suprotstavio Caraffa, a također i besplatnom davanju zemljišta i povlastica. Tada se na prijedlog generala Kreutza izgradila ciglana u Osijeku pa i za privatne potrebe.

Prije dolaska komisije u Osijek zbio se u Valpovu nemio događaj gdje su glavni sudionici bili komorski upravitelji. Provizor Mihajlo Mileković, Emerik Sadeckzi i Juraj Hergović, tako su pretukli provizora Jacoba Hossrauera da je uskoro umro. Počinitelji su bili u zatvoru i otvoren je kazneni postupak. Tome se suprotstavila vojska da je njihovo nadležstvo sudovanje, a provodilo se da su vojne vlasti zatvarale tužitelja i tuženog i držale u zatvoru dok ne plati traženi iznos. No komisija zatraži pomoć sudaca iz Hrvatske, ali kako nitko nije dolazio, okrivljene uputi na sud u Budimu. ...

Dok se komisija bavila tim pitanjima, izradio je 30. siječnja 1698. inspektor Zemljak opće i pojedinačne upute budućim popisivačima sela i naselja, zemljišta i stanovništva po *okružjima* i bile su prihvaćene. Popis *okružja* : Valpovo, Orahovica, Slatina , Voćin, Jugovo Polje, Virovitica , Kloštar Dobra Kuća i Stupčanica bili su određeni pečujski provizor Gabrijel Haupsz i njegov pomoćnik Nikola Bukovy, za okružje Vukovar, Đakovo, Bašice, Brod, Dubočac, Kobaš, Cernik, Dijanovac (Okučani) i Gradiška komorski službenici iz Bajje Franjo Balog i Georg Hausz, za okružje Gradiške, Požega, Kutjevo, Pleternica, Kaptol, Velika, Kamenska i Brestovac, ... za grad Osijek i okolice Andrija Labos, Martin Mileković i Mihajlo Černović. ...

Svi popisivači su se sa pomoćnicima sastali u Osijeku, gdje su 3. ožujka položili prisegu da će vjerno obaviti popis, a izvješća Dvorskoj komori čuvati u tajnosti sve do groba. (Ibidem, Fasz. 391, fol. 403.)

Pregledom poslovanja Komorske inspekcije u Osijeku utvrđene su mnoge nepravilnosti i loše vođenje svih poslova. Blagajna prazna, za velik broj rashoda nije bilo uvjerljivih dokaza, pa je smijenjen kao inspektor.

Tada se pojavljuju zahtjevi za provedbu carskih obećanja, ...

Pojavljuje se Srijemska Crkva pa biskup Franjo Jany traži katedralu i dvor kojeg su zaposjeli franjevci

Nabava hrane za vojsku po selima bila je prava otimačina; Saznavši to Caraffa je zatražio od generala Heinricha u Petrovaradinu da Egka smjesti otpusti iz službe, što je i učinjeno.

Zbog opasnosti od Turaka nije izvršen popis Srijema, jer su poslije uvođenja u posjed Livia Odescalchia ostali pod upravom vojske i komore samo Zemun, Petrovaradin i Slankamen s bližom okolicom. ...

Iz Petrovaradina se Caraffa sa suradnicima zaputio u Baju i Mohacz. Iako je služba komorske uprave dobro djelovala bilo je pitanja koja su tražila odgovarajuća rješenja. Među tima je bilo pitanje gradnje tvrđave u Petrovaradinu, ubiranje crkvene desetine, stanje jurisdikcije i valjanost rada pojedinih komorskih službenika i odnosi među stanovništvom.

Iza toga Caraffa se vraća u Valpovo. Tada je stanovništvo izašlo pred komisiju s optužbama protiv generala Starhenberga koji je samostalno ubirao razne daće u novcu i živežu. Od svih nevolja najteža je bila tlaka (robotta), a sastojala se od gotovo 10 000 radnih dana na gradnji osječkih utvrđenja za koje nikad nisu bili isplaćeni, nekoliko stotina vozova sijena i 2000 hvati drva godišnje, kao i više stotina palisada i svežnjeva pruća za tvrđave u Osijeku i Petrovaradinu. Usto, besplatan smještaj i hranu za vojsku, davanje desetine od svih plodina i plaćanje raznih komorskih i vojnih poreza i nameta. Iznoseći i opisujući svoje tegobe, tražili su da se u Valpovu dadu prava i povlastice grada, ili makar trgovišta, a iz ruševne tvrđave ukloni posada kao nepotrebna. Uvažavajući više ili manje žalbe stanovnika, komisija predloži generalu Starhenbergu da povuče posade iz Valpova i Orahovice te s njima ugovori godišnji iznos svih davanja i poreza.

U okolici Valpova su 22 naseljena i 16 raseljenih sela, s mnogo plodna zemljišta. Ondje su također lijepi ribnjaci, osobito onaj u Nardu, koji godišnje donosi 100 forinti prihoda. Iako u Miholjcu i Novoj Skeli postoje malte, smatrala je komisija da bi maltu u Novoj Skeli valjalo pretvoriti u tridesetnicu, jer je za Turaka bio glavni prijelaz za Mađarsku, s oko 1000 forinti godišnjeg prihoda. Djelujući uvijek u skladu s postavljenim zadacima komisija je tokom boravka u Valpovu razmatrala i druga pitanja i rješavala i druge pojedinačne sporove, a potom otputovala u Viroviticu. ...

... Uskoro iz Beča vratio se general Starhemberg pa su u prisutnosti komesara Kestlera nastavljeni razgovori o izdavanju prostora za Vojnu krajinu i povlačenju posada iz Valpova i Orahovice. Na pritužbe građana Osijeka tražila je komisija od Starhenberga da vojnim trgovcima i uopće vojnicima zabrani trgovanje vinom,

pivom, rakijom, mesomi drugim proizvodima na štetu građana i mjesto Zemljaka postavila je drugog komorskog upravitelja.

Također, da više ne bude nesporazuma zbog desetine, objavila je 2. kolovoza proglas narodu da je dužan davati desetinu Crkvi od svih žitarica, vina, janjića, jarića, pčela i drugih proizvoda, sa znanjem i uz suglasnost komorskih službenika. (R. Lopašić, o. c. Starine SAZC 30. p. 141.).

Silne optužbe protiv vojnih zapovjednika i saznanja o njihovim zloporabama prisilili su komisiju na obazriviji i popustljiviji odnos prema stanovništvu, ovo se posebno ticalo Požege. Uvažavajući mnoge od tih stavova i obrazloženja, Caraffa i njegovi suradnici dadu Požegi magistrarsku instrukciju i uspostave gradski magistrat, a sadržaj joj je isti kao instrukcije Osijeku i Virovitici.

Povodeći uredovanje kraju, komisija je izradila opće upute za rad provizora, tridesetničara i mitničara. Usporedo s tim postavila je i potvrdila je komorske službenike u Vukovaru, Osijeku, Đakovu, Valpovu, Virovitici, Požegi, Brodu i Gradiški te uspostavila je vlast Dvorske komore na području cijele Slavonije. Gdje je bilo moguće ugovorila je godišnji potez u iznosu 44 879 forinti, raspoređen po okružjima i vojvodalucima ovako: Osijek 6.970 forinti, Đakovo 1983, Valpovo 5034, Virovitica 8600, Voćin 2077, Orahovica 3052, Našice 1030, Požega 3415, vojvodaluk Pleternica 1985, Gradište 390, Kutjevo 2170. ...

O budućem uređenju Vojne krajine nisu Caraffa i njegovi suradnici ni raspravljali jer im to nije bio ni zadatak, pa su u kasnu jesen napustili Slavoniju (1698.g.) i otputovali u Beč.

Boraveći malo manje od godinu dana u Slavoniji, morao se Caraffa sa suradnicima nositi s brojnim nevoljama i nedaćama i putovati od nemila do nedraga. Više od 240 sela i naselja ležalo je pusto i napušteno, a broj stanovnika sveo se na trećinu ukupnog broja uoči vojne na Beč 1683. godine. Gradova gotovo i nije bilo jer su Osijek i Virovitica Požega i Brod imali jedva između 600 i 800 stanovnika (Ive Mažuran, o. c. Starine JAZU 59, p. 146.). Poput jastrebova, zemlju su preplavile stotine grabljivaca koji su od polugladna naroda otimali sve do čega su mogli doći. Opća imovinska i pravna nesigurnost bila je kruta stvarnost koje nitko nije bio pošteđen. U svojim stradanjima i patnjama taj se narod nije imao kome ni potužiti ili potražiti zaštitu, jer su vojne vlasti s generalom Stargemgergom i komesarom Kestlerom na čelu činile što i kako su htjele, postupajući kao da su vlasnici ljudi i svih dobara. Zemaljski je gospodar bila Dvorska komora, a stvarnu su vlast imali niži i viši vojni zapovjednici koji su stavili stanovništvo u nepodnošljiv položaj. Komorska inspekcija u Osijeku i *provizori u Valpovu, Đakovu, Virovitici i Požegi ovislili su o volji i raspoloženju tih zapovjednika a pritužbe i žalbe inspektora Martina Zemljaka Bekom dvoru protiv njihove samovolje i zloporabe samo su povećale napetosti, čije su posljedice opet uvelike pogađale stanovništvo i prelamale se peko njihovih leđa.*

Caraffa u provođenju svojih zamisli najveće mu je poteškoće stvarao nedostatak sposobnih ljudi za komorske službenike, jer u općoj nepismenosti i pravnoj neobrazovanosti u zemlji nije imao drugog izbora. Upravo zato, iako nezadovoljan cjelokupnim radom i djelovanjem Gerolda von Leja, Carafa je bio prisiljen ostaviti ga i dalje na čelu Komorske inspekcije u Osijeku.

Te sve karakteristike su se protezale i na Vojnu krajinu. Dok krupan uspjeh Caraffine komisije bio je popis naselja, zemljišta, stanovništva i njegove imovine. Komisija je ugovorila iznose poreza sa stanovništvom, ostavljajući tako i dalje širom otvorena vrata novim zloporabama vlasti. Naime nije bilo pravne podloge za razrez poreza koji bi se temeljio na zemljišnom posjedu iskazanom u zemljišnim knjigama niti kakav položaj će imati seosko stanovništvo i kako uređena Vojna krajina. U odnosu prema Dvorskoj komori kao

zemljišnom gospodaru, to je stanovništvo bilo slobodno i bez ikakve vezanosti na zemlju pa je ono kao korisnik tih dobara ustvari bilo samo porezni obveznik. Da se razjasne sva ta pitanja i provede izrada gruntovnih knjiga, trebalo je mnogo vremena i truda. U tome je koju godinu kasnije grofu Caraffi opet pripala prvorazredna uloga.

Napomena: Nastavak dijela povijesti ovog razdoblja i prilika u kojoj se našla Hrvatska sa Slavonijom bilo bi slijedeće razmatranje pod naslovom: PODJELA SLAVONIJE NA VOJNU KRAJINU I T. ZV. PAORIJU, ODNOSNO PROVINCIJAL 1702. GODINE.

Ovaj prethodni tekst su inserti i naznake o prilikama koje su pratile naše Valpovčane u doba post – Osmanske vladavine i nastavku komorskog razdoblja, koje je za stanovništvo bilo gore nego za vrijeme Osmanske vladavine koja je imala kakve takve uređene zakone i za novoosvojene krajeve ili države.

(proizvoljni zaključci autora)

Bilješke su iz djela: Dr Ive Maćuran: „Izvještaj Cataffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine, Osijek, 1989., str. 7 – 36.

Priredio: Dragan Milošević, 23. rujna 2015. godine.